

DOCUMENTATIE
NEDERLANDSE
PARTIJEN

D66
1976
11

EEN MARKT VOOR

J. de Lange
R. van Leeuwen

DV 5

oktober 1976

STICHTING WETENSCHAPPELIJK BUREAU

VERANTWOORDING

Zoals uit de inleiding van dit rapport blijkt is het materiaal van dit rapport aan de SWB D'66 aangeboden zonder dat de SWB invloed heeft kunnen uitoefenen op de vraagstelling in de enquête.

Het rapport komt voor uitsluitende verantwoording van de opstellers. De SWB meent dat het aangedragen materiaal en de analyses van zodanig niveau zijn, dat zij waard zijn in een rapport-vorm te verschijnen.

De SWB D'66 meent voorts dat andere organen in de partij dit rapport van commentaar zouden moeten voorzien en eventueel daaraan richtlijnen ontlenen.

Namens het Bestuur van de
Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66
P.W. van Baarsel
(directeur)

EEN MARKT VOOR D'66

Een onderzoek bij (hoofd-) kostwinners en huisvrouwen naar de typering van de eigen politiek maatschappelijke instelling, uitgedrukt in het kiezen van een politieke partij en het kiezen uit een aantal termen die in het algemeen gebruikt worden om de politiek maatschappelijke instelling aan te duiden.

Inleiding

De vragenlijstconstructie en het veldwerk werden -op eigen initiatief- door het ISEO, Instituut voor Sociaal-wetenschappelijk en Economisch Onderzoek verricht. De verwerking geschiedde in opdracht van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66 op basis van een in overleg met deze Stichting opgestelde analyseschema. De analyses komen voor rekening van Jan de Lange, D'66 statenlid en politicoloog en Rob van Leeuwen, D'66 gemeenteraadslid en marktonderzoeker.

De opzet en methode van onderzoek was als volgt:

In het kader van het ISEO omnibus onderzoek in mei 1976 werden aan 2.000 (hoofd-)kostwinners en huisvrouwen in een persoonlijk gesprek een aantal vragen gesteld. Deze vragen hadden achtereenvolgens betrekking op het verondersteld stemgedrag op de dag van het gesprek, de score op een links-rechts schaal, de keuze uit een aantal termen ter typering van de eigen politiek-maatschappelijke instelling en de keuze van de meest aansprekende van de negen kleinere partijen.

Op basis van dit onderzoek zijn een aantal analyses te maken die van belang geacht kunnen worden voor het voortbestaan, respectievelijk de ontwikkeling van D'66. Men bedenke echter dat de naar voren gebrachte resultaten en conclusies in feite zijn gebaseerd op een onderzoek dat naar steekproefgrootte tamelijk harde cijfers verstrekt maar naar vraaggesprek-lengte en -diepgang zijn onmiskenbare beperkingen heeft.

De resultaten en conclusies dienen dan ook naar onze mening meer gezien te worden als een mogelijke basis voor een noodzakelijkerwijs meer-omvattend onderzoek.

De Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66 beschikt over de letterlijke tekst van de vraagstellingen, een volledige steekproefverantwoording en een uitgebreid tabellenrapport.

De resultaten zijn representatief voor de Nederlandse bevolking voorzover die bestaat uit (hoofd-)kostwinners en huisvrouwen.

Het rapport bestaat uit twee delen:

Het eerste deel bevat een onderzoek-gerichte samenvatting van de resultaten. Het tweede deel bevat een meer politiek-gerichte samenvatting van de resultaten.

DEEL 1

DE ONDERZOEKRESULTATEN

1. De veronderstelde stemmingsuitslag mei 1976

De volledige uitslag laten wij hier onvermeld. Deze alsmede de volgende conclusies werden door Hier en Nu T.V. medio juni uitgezonden:

	t.o.v. verkiezingsuitslag mei 1973	t.o.v. ISEO onderzoek oktober 1975
Pv/dA	winst	verlies
VVD	winst	gelijk
CDA (+KVP+ARP+CHU)	winst	winst
PPR	stabiel	stabiel
D'66	verlies	stabiel
DS'70	verlies	stabiel

Analyse winst CDA (als optelsom van CDA, KVP, ARP, CHU)

CDA	-	winst
KVP	-	winst
ARP	-	stabiel
CHU	-	verlies

Gedetailleerde analyse van de veronderstelde stemmingsuitslag mei 1976.

Daarbij stuiten wij op het probleem, dat ondanks de vrij grote steekproef toch de aantallen uitgebrachte stemmen op de kleinere partijen dermate gering zijn dat uitsplitsingen niet of nauwelijks kunnen leiden tot verschillen waaraan waarde gehecht kan worden. De uitspraken betreffende de kleinere partijen hebben dan ook slechts een indicatieve waarde.

Analyse naar leeftijd.

PPR, PSP, maar ook RKPN en BP en in een wat mindere mate D'66 en DS'70 beschikken over meer jonge kiezers dan de grote(re) partijen.

Dit zou erop kunnen wijzen dat door jongeren alle kleinere partijen, óók de reeds langer bestaande zoals PSP en BP gezien worden als anti-systeem in de zin van afzetten tegen de grote gevestigde partijen. Wij komen daarop terug in deel II van het rapport.

Analyse naar opleiding.

De D'66 en VVD kiezers komen voor het grootste deel uit de midden opleidingen. De Pv/dA en Confessionele kiezers voornamelijk uit de lagere opleidingen (de CDA kiezers hebben daarentegen een wat hogere opleiding). De PPR en PSP (maar ook DS'70) kiezers hebben de hoogste opleiding: de nieuwvrijgestelden.

Analyse naar geslacht.

D'66 en PSP zijn de partijen die duidelijk meer vrouwen dan mannen als kiezers hebben.

Naar regio.

Is D'66 al sterk in het Westen vertegenwoordigd, nog sterker geldt dat voor de PSP, terwijl de PPR en DS'70 meer het landelijke beeld volgen.

2. De sympathie voor D'66

De vraag naar de meest aansprekende kleinere partij geeft enig inzicht in de mate van sympathie voor ieder van de kleinere partijen bij de kiezers. Aan alle respondenten werd een kaart gegeven waarop de negen kleinere partijen stonden afgedrukt met de initialen en volledig gespeld. Allereerst zien wij dat D'66 zowel de Pv/dA kiezers als de VVD kiezers het meest aanspreekt, terwijl D'66 ook bij het CDA (als optelsom van CDA, KVP, ARP en CHU) de favoriete niet-confessionele kleinere partij is.

Enige cijfers:

Sympathie voor:	Pv/dA kiezers N = 442 %	VVD kiezers N = 282 %	CDA kiezers N = 482 %	Alle respondenten die een partij kiezen N = 1428 %
D'66	27	26	12	21
PPR	20	5	8	14
PSP	13	1	1	7
DS'70	12	23	10	14
BP	10	17	11	13
RKPN	6	7	26	13

Draaien wij nu de tabel een kwartslag aan kunnen wij zien hoe de sympathie per klein(re) partij is opgebouwd uit kiezers van grote(re) partijen.

	PSP N = 101 %	PPPR N = 205 %	D'66 N = 300 %	BP N = 193 %	DS'70 N = 195 %
Pv/dA kiezers	44	44	40	23	25
CDA kiezers	20	20	19	29	23
VVD kiezers	8	8	25	14	32
		28	44	43	55

De D'66 sympathisanten blijken voor 40% uit Pv/dA kiezers te bestaan, voor 25% uit VVD kiezers en voor 19% uit CDA kiezers.

De PSP en de PPR lijken zeer op elkaar in sympathie opbouw.

DS'70 en BP hebben een evengrote sympathie van Pv/dA kiezers maar verschillen in de mate van sympathie van de CDA respectievelijk de VVD kiezers.

Indien wij de communisten en de confessionele kleinere partijen buiten beschouwing laten blijkt D'66 een midden-positie in te nemen tussen de kleinere partijen wat betreft de opbouw van sympathie: ongeveer evenveel sympathisanten komen van de Pv/dA als van de VVD+CDA.

3. De links-rechts schaal

De score op een links-rechts schaal als aanduiding van de maatschappelijke instelling, geeft een inzicht in welke mate de kiezer zich identificeert met begrippen als zeer links, links, 'n beetje links, midden, 'n beetje rechts, rechts en zeer rechts. Daarbij wordt aan hemzelf overgelaten deze

begrippen in te vullen, met andere woorden, links is datgene wat de respondent onder links verstaat. Door deze opzet wordt o.i. een actueel beeld verkregen van de typering per kiezersgroep in misschien wel de meest gebruikte aanduiding van politieke richting.

Opvallend is dat de CDA kiezer zichzelf wat rechtser, althans wat minder links ziet dan de VVD kiezer.

Wij moeten daarbij opmerken dat "rechts" bij confessionelen mogelijk een andere lading dan uitsluitend een politieke kan hebben.

	Pv/dA kiezer N = 443 %	VVD kiezer N = 283 %	CDA kiezer N = 478 %
links	58	13	8
midden	32	33	37
rechts	7	50	51
g.a.	3	4	4
	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>

Beperken wij ons bij de verdere analyse tot drie kleinere partijen, D'66, DS'70 en de PPR dan doen wij dit uit politiek-praktische overwegingen: het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze drie kleinere partijen electoraal gezien het dichtst bij elkaar liggen.

In de vorige paragraaf spraken wij over de opbouw van de sympathie. Daarbij waren de cijfers gebaseerd op dat gedeelte van de steekproef dat op een partij stemde of pertinent aangaf niet te zullen gaan stemmen. De twijfelaars ("weet nog niet") waren niet in de daar vermelde resultaten opgenomen.

Bij de volgende tabellen in deze en de volgende paragrafen zijn deze wel opgenomen. Wij praten dan ook in het vervolg over de doelgroep van D'66 of DS'70 of PPR. Dat zijn dan alle respondenten die op D'66 (of DS'70 of PPR) stemmen en/of deze het meest vinden aanspreken van de kleinere partijen.

Bekijken wij de links-rechts score bij deze doelgroepen dan zien wij het volgende beeld:

- doelgroep van de PPR noemt zich iets minder links dan de Pv/dA kiezers.
- de doelgroep van D'66 beschouwt zichzelf als veel minder links dan de Pv/dA kiezers,
- de doelgroep van DS 70 stelt zich rechts van D'66 op maar links van de

	PPR N = 257 %	D'66 N = 370 %	DS'70 N = 260 %
links	55	33	24
midden	32	40	40
rechts	11	26	33
g.a.	2	1	3
	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>

4. De maatschappelijke instelling

Een tiental alledaagse termen als mogelijke aanduidingen van maatschappelijke instelling werden voorgelegd aan de respondent.

Van belang lijkt het ons op te merken dat gevraagd is naar welke typering (van de 10 voorgelegde) men het meest op zichzelf van toepassing acht.

Deze typeringen zijn: realistisch, socialistisch, redelijk, confessioneel, liberaal, progressief/vooruitstrevend, zakelijk, conservatief/behoudend, eerlijk, reactionair. Wij zien dan dat "eerlijk" hoog scoort door alle partijen heen, "socialistisch" vooral door Pv/dA'ers wordt genoemd en "liberaal" vooral maar in mindere mate door VVD'ers en "confessioneel" door CDA'ers.

	Pv/dA kiezers N = 443 %	VVD kiezers N = 283 %	CDA kiezers N = 478 %
redelijk	15	13	14
realistisch	9	14	9
progressief	10	8	8
zakelijk	4	13	7
socialistisch	31	1	3
liberaal	1	20	2
confessioneel	1	1	13

Gezien de grote mate van identificatie van de Pv/dA kiezers met de term socialistisch, de VVD kiezers met de term liberaal en de CDA kiezers met de term confessioneel, beschouwen wij deze in het vervolg als niet meer interessant van de D'66 doelgroep.

Geconcludeerd kan worden dat "progressief" meer gaat in de Pv/dA richting en "realistisch" en "zakelijk" meer in de VVD richting, terwijl "redelijk" iets meer naar links dan naar rechts neigt.

Verhelijken wij nu de D'66, DS'70 en PPR doelgroep, dan zien wij het volgende beeld:

	D'66 doelgroep N = 370 %	DS'70 doelgroep N = 260 %	PPR doelgroep N = 257 %
<u>noemt zichzelf:</u>			
redelijk	18	14	12
realistisch	11	18	12
progressief	9	7	15
zakelijk	8	6	5

"Redelijk" en "zakelijk" blijkt het meest van toepassing op D'66.

"Realistisch" op DS'70 en "progressief" op de PPR.

DS'70'ers noemen zichzelf duidelijk minder zakelijk dan VVD'ers.

5. De D'66 doelgroep

Bij diepergaande analyse van de D'66 doelgroep (wij vergelijken de zich links rechts en midden noemenden) komt opnieuw de beschreven tendens terug: "redelijk" is de minst controversiële typering, "realistisch" en "zakelijk" zijn termen die naar rechts neigen en "progressief" neigt naar links.

D'66 doelgroep	Totaal N = 370 %	noemt zich links N = 123 %	midden N = 147 %	rechts N = 95 %
----------------	------------------------	----------------------------------	------------------------	-----------------------

noemt zichzelf:

redelijk	18	15	21	16
realistisch	11	8	11	17
progressief	9	11	10	5
zakelijk	8	4	9	12

Interessant lijkt het ons om nu te kijken op welke partij de redelijke, realistische, progressieve, zakelijke respondenten stemmen.

Hierop komt een volgend beeld naar voren:

- Het percentage respondenten dat het (nog) niet weet, is hoger dan het algemeen gemiddelde (van hoofdkostwinners + huisvrouwen)
- Belijdende partijen als Pv/dA, CPN, PPR, PSP en alle confessionele partijen behalve de KVP verliezen iets
- VVD, D'66 en DS'70 winnen iets.

De meest favoriete kleine partij is bij deze groep - uiteraard zouden wij zeggen - D'66, opnieuw (zoals ook bij de totale steekproef) gevolgd door DS'70, maar nu beide met meer afstand van de PPR.

Tenslotte hebben wij ons de vraag gesteld: Waar vinden wij deze redelijke, realistische, progressieve, zakelijke kiezers. Ter vergelijking vermelden wij dezelfde indeling voor de D'66 doelgroep.

	Bevolking CBS %	D'66 doelgroep %	Redelijke, realistische, progressieve en zakelijke respondenten %
Urbanisatiegraad:			
A gemeente	23	14	22
B	27	25	22
C	50	61	55
Regio:			
West	48	47	40
N.O.	30	31	37
Zuid	22	21	22
Leeftijd:			
- 29	31	19	19
30 - 39	19	25	23
40 - 54	24	30	29
55 +	26	23	27
Opleiding:			
laag	-	48	47
laag + uitgebreid	-	24	23
middel	-	10	8
hoog	-	12	11
g.a.	-	8	11

DEEL 2

In dit deel willen we een korte commentariërende beschouwing wijden aan een paar aspecten van de onderzoeksresultaten, nl. aan het begrip 'sympathisant', aan een mogelijk verband tussen 'nieuwheid' van een politieke partij en de aantrekkingskracht ervan voor jongere kiezers met als interveniërende variabele een 'anti-systeem-opstelling en tenslotte iets over doelgroep en politieke markt.

Sympathie

Gevraagd is aan de respondenten welke van de opgesomde kleinere partijen hen het meest aanspreekt. Een positieve uitspraak ten opzichte van een bepaalde partij kan dan sympathie voor die partij worden genoemd. Dat iemand sympathie uitspreekt betekent echter allerm minst dat hij of zij op die partij zou stemmen. Wel lijkt het gerechtvaardigd te concluderen dat die partij geen volstrekt uitgesloten keuze is. Maar waar hangt dan van af of sympathie ooit in het uitbrengen van een stem wordt omgezet? Misschien is het wel zo dat sommige kiezers - in overeenstemming met de filosofie van de evenredige vertegenwoordiging - positief waarderen dat het geluid van bepaalde minderheden ook op het Binnenhof gehoord kan worden. In dat kader kan iemands eerste sympathie uitgaan naar een bepaalde minderheid zonder dat hij zichzelf daartoe ooit zou willen rekenen. Dit is in dubbele betekenis een sympathiek trekje, maar het zet politiek-electoraal voor de betrokken groeperingen geen zoden aan de dijk.

Er is echter ook nog aan iets anders te denken. In de Nederlandse electorale verhoudingen is verandering van partijkeuze tegenwoordig een tamelijk omvangrijk verschijnsel. Dergelijke wisselingen hebben soms het karakter van nogal grote sprongen: van het ene politieke uiterste naar het andere.

Toch is ook wel aanwijsbaar - en dat ligt ook voor de hand - dat wisselingen zich gemakkelijker voordoen van een partij naar de meest belovende partij. In die gevallen zou de uitspraak omtrent sympathie een indicatie van naburigheid en dus toch van een potentiële alternatieve keuze kunnen zijn. Intussen staat hier weer tegenover, dat toch wel bij de kiezer een zekere huiver kan bestaan zijn stem uit te brengen op een (zeer) kleine groep die 'toch niets voorstelt', zodat de wisseling eerder gericht zal zijn op de meest naburige grote partij, waarbij de -tussengelegen- kleinere groep nog even sympathiek blijft, zij het dan, na de wisseling, van de andere kant af gezien! Een electorale optie is die kleinere groep dan dus niet. Om in deze problematiek enige opheldering te verkrijgen, zal het nodig zijn nader onderzoek te verrichten naar de vraag welke betekenis de kiezers toekennen aan kleinere partijen. Deze overwegingen moeten wel in rekening worden gebracht, waar in de weergave van de onderzoeksresultaten is gesproken over 'doelgroep'. Als zodanig is beschouwd de optelling van D'66-kiezers en D'66 -sympathisanten (en overeenkomstig voor PPR, PSP en DS'70. Een doelgroep is bepaald niet gemakkelijk als groep van potentiële kiezers te interpreteren.

Leeftijd en opleiding

Er is in de eerste tijd van het bestaan van D'66 wel eens beweerd dat D'66-ers jonge academici, managers en journalisten waren die zich gemakkelijk politieke activiteiten, gelardeerd met vrijblijvende nieuwlichterij konden permitteren. Die karakteristiek (of karikatuur) heeft iets van wat nu de 'nieuwe vrijgestelden' heet, zij het dat deze laatste groep meer wordt geassocieerd met de zogenaamde zachte sector. Uit ons onderzoek blijken de huidige D'66 kiezers niet aan die vroegere omschrijving te voldoen. D'66 scoort het hoogst van alle partijen in de categorie met een middelbaar opleidingsniveau (47%), op de voet gevolgd door de VVD (46%). De Pv/dA -kiezers behoren voor 21% tot deze groep. Van alle respondenten heeft 29% een middelbaar opleidingsniveau.

Wel sterk zijn kiezers met een hogere scholing te vinden in de aanhang van DS'70 (38%), PSP (35%) en PPR (31%), terwijl maar 12% van de D'66-kiezers uit de groep der hoger geschoolden stamt, bij een populatiepercentage van 11%. Indien als kenmerk van de 'nieuwe vrijgestelden' wordt genomen dat zij mensen zijn met een hogere opleiding, dan is er een grotere kans hen aan te treffen in PSP en PPR, alsmede in DS'70, dan in D'66.

De factor leeftijd geeft aanleiding tot enige bijzondere beschouwingen. Terwijl van de grote, traditionele partijen de leeftijdsopbouw van hun kiezers tamelijk nauwkeurig overeenstemt met die van de bevolking als geheel, is dat voor de kleinere partijen niet het geval. Alle kleinere partijen (PPR, PSP, D'66, BP en RKPN) hebben een percentage jonge kiezers (jonger dan 29 jaar) dat aanmerkelijk hoger ligt dan het bevolkingsaandeel in die groep. In de oudste leeftijdscategorie is, omgekeerd, de aanhang kleiner dan evenredig, behalve voor DS'70, dat in die groep bijna de helft van zijn kiezers trekt, ondanks toch ook een meer dan evenredig aantal jonge kiezers.

Welke verklaring kan worden gegeven voor die attractie van juist de kleinere partijen op jonge kiezers? Het meest voor de hand ligt te verwijzen naar de gebruikelijke stelling dat jonge kiezers nog geen blijvende keuze hebben gedaan, nog geen gewenningsproces hebben ondergaan (zie Gruijters, Schermers en Slotman, Experimenten in democratie, 1967, p.127). Deze hypothese bleek echter niet volledig. De verklarende waarde ervan is afhankelijk van het aanbod van nieuwe partijen op de electorale markt.

Indien daarmee rekening wordt gehouden, dan kan worden gesteld, dat als er een aanbod is van een nieuwe groepering op de politieke markt, jonge kiezers zich daardoor ook sterk zullen laten aantrekken (Daudt en De Lange, Selectiviteit in de massacommunicatie, 1971, p. 203). Dit bleek bij de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam in 1970 bepaald duidelijk het geval ten gunste van de Kabouters. Dat was toen heel duidelijk de nieuwste, meest afwijkende electorale optie. Als we nu echter constateren dat alle kleinere partijen blijkbaar attractief zijn voor jeugdige kiezers, dan lijkt het erop dat toch wel een iets andere nuance moet worden aangebracht. Immers, niet alleen partijen die als 'anti-systeem' kunnen worden aangemerkt in die zin dat zij een ingrijpende verandering in het politieke en sociale systeem nastreven, zoals van de PSP en wellicht van de PPR kan worden beweerd, maar ook partijen die dit niet doen, zoals DS'70, BP en toch ook wel D'66 (de RKPN is in dit opzicht wat moeilijker te plaatsen), trekken jongere kiezers aan. Het begrip 'anti-systeem' vereist dus een wat ruimere interpretatie. Het gaat blijkbaar niet alleen om het uiten van een politiek 'protest', maar meer om een opstelling buiten het traditionele patroon van gevestigde partijen. De factor 'nieuwheid' is blijkbaar evenmin doorslaggevend, want partijen als BP en PSP, hoe verschillend van aard ook, kan men bezwaarlijk nieuwe verschijnselen op het politieke toneel noemen. Dit geldt ook voor D'66. Een heel voorzichtige conclusie zou dan kunnen zijn dat een presentatie als 'nieuw' of 'vernieuwd' niet nodig is om nieuwe, dwz. jongere kiezers aan te trekken. Een nog veel voorzichtiger conclusie zou kunnen zijn dat een 'anti-systeem'-opstelling in de hier bedoelde zin, dwz. een politieke opstelling anders dan die welke in de Nederlandse politiek traditioneel is, dan wel een positie los van het gevestigde partijstelsel, aantrekkingskracht zou kunnen hebben. Overigens dient hier wel aan toegevoegd te worden, dat het hierbij gaat om een karaktertrek die alle kleinere partijen gemeen schijnen te hebben, maar dat dit in het geheel niets zegt over onderlinge verschillen of overeenkomsten van andere aard.

Maatschappelijke houding

In het eerste deel van dit verslag zijn degenen die zichzelf als realistisch redelijk, progressief/vooruitstrevend of zakelijk noemden aangeduid als de groep die min of meer de markt voor D'66 zou kunnen zijn. Nu moet hierbij allereerst worden opgemerkt dat deze groep nu niet bepaald uit politiek zeer actieve burgers bestaat. Van het totaal dat zichzelf zo noemt en die wel van plan zijn te gaan stemmen heeft maar liefst 23% nog geen keuze gemaakt. Gaat het dan vervolgens om hun sympathie voor de kleinere partijen, dan blijkt dat in het algemeen D'66 hoog scoort, nl. 15,5% (DS'70: 11,3%; PPR: 8,9%; PSP: 2,7%). Voegt men nu aan die indicatie 'realistisch, redelijk, etc.' nog de eigen klassering 'links', 'midden' of 'rechts' toe, dan maakt dat voor een sympathieke houding ten opzichte van D'66 niet veel verschil: het blijft dicht bij de 15%. M.a.w. respondenten die zichzelf als 'realistisch, redelijk, etc.' beschouwen, staan even sympathiek ten opzichte van D'66 of zij zich nu overigens links, rechts of in het midden van het politieke spectrum plaatsen. Dat is ook zo voor DS'70, maar niet voor PSP en PPR, die duidelijk meer sympathie verwerven bij linkse 'realisten, etc.' dan bij rechtse en in het midden verkerende 'realisten, etc.' Het enige opmerkelijke cijfer in dit verband is het hoge sympathiepercentage dat D'66 oproept bij zich rechts noemende 'realisten, etc.' die van plan zijn op de Pv/dA te stemmen, nl. 40%. Dit vindt dan weer zijn spiegelbeeld in de sympathie van zich links noemende 'realisten, etc.' die van plan zijn op de VVD te gaan stemmen (33%).

Eindoverweging

Het is niet mogelijk een algemeen beeld te schetsen van wat we als D'66-doelgroep hebben aangeduid: tenminste als terdege rekening wordt gehouden met de vele nuanceringen die nodig lijken te zijn. Weliswaar schijnt ons een politieke middenpositie wel aanwijsbaar, maar dat is dan toch een betrekkelijk statistisch, men zou haast zeggen mechanisch, bepaald midden. De middenpositie is immers afgeleid uit een min of meer evenredige verdeling van sympathie uit Pv/dA- en uit VVD-kring. Of het hierbij echter gaat om een middenpositie, c.q. gematigde opstelling, met betrekking tot sociaal-economisch problemen (bijvoorbeeld inkomensverdeling), dan wel over een middenpositie of gematigde opstelling met betrekking tot wat men sociaal-culturele problemen zou kunnen noemen (bijvoorbeeld abortus, burgerlijke vrijheidsrechten, etc.) is niet te zeggen. In het onderzoek zijn nu eenmaal geen issue-vragen opgenomen geweest; nog afgezien van de moeilijkheid antwoorden op vragen van die aard in de hierbedoelde zin te interpreteren. De enige opmerking die hieraan vastgeknoopt kan worden is deze, dat het ons inziens heel wel mogelijk is dat iemand over sociaal-economische problemen 'links' denkt, daarom op de Pv/dA stemt, maar toch voor burgerlijke of individuele vrijheden meer aandacht zou wensen dan die partij gewoon is te geven (zie Van der Louw en Peper in S en D, 1975) en daarom sympathie uitspreekt voor D'66, waar aandacht voor die aspecten van het maatschappelijke leven juist wel bestaat. Het spiegelbeeld voor een VVD-kiezer is op overeenkomstige wijze te construeren.

Een tweede algemene opmerking is, dat respondenten die zichzelf duidelijk als socialistisch, liberaal of confessioneel kenmerken ook ongetwijfeld op de daarbij behorende gevestigde partijen zullen stemmen. Van enige nuancing, die tot 'doorbraak' zou kunnen leiden, blijkt zeer weinig. Wat resteert is de niet geringe groep die zichzelf als realistisch, redelijk, vooruitstrevend/progressief of zakelijk aanmerkt; (en het grote aantal dat eerlijkheid vooropstelt, maar dat is een zó algemeen geprefereerde houding dat het een weinig onderscheidende variabele is). In die realistische, redelijke, etc. groep heeft D'66 een flinke sympathie. Nochtans leidt dit er niet toe dat de opstelling als 'verstandig links' - zoals wel eens geopperd wordt - het best bij deze houding zou passen; althans: de cijfers rechtvaardigen deze conclusie niet. Immers, ook zij die zich als 'midden' of 'rechts' beschouwen, hebben in nagenoeg dezelfde mate sympathie voor D'66. (Let echter op de opmerking over de meerdere dimensies van 'links' en 'rechts'.)

De derde opmerking betreft het complexe verschijnsel van nieuwheid en anti-systeem-positie. Wij concludeerden dat blijkbaar niet (alleen) nieuwheid op de politieke markt attractief is voor jongere kiezers, maar (ook) een anti-systeem-positie, waarbij dit laatste uitdrukkelijk niet moet worden gezien of niet hoeft te worden gezien als het streven naar een ingrijpende verandering van het politieke en sociale systeem, maar als een positiebepaling anders dan of buiten het stelsel van de gevestigde politieke partijen of stromingen.

D'66 beschikt over een groot reservoir aan sympathie. Dat is een prettige gedachte.

Jan de Lange
Rob van Leeuwen